

ББК ТЗ(4УКР) 411-02-282.5

ПОХОДЖЕННЯ БОЯР У КИЇВСЬКІЙ РУСІ: ЕТНІЧНИЙ АСПЕКТ

Д. Г. Руднік

АНОТАЦІЯ

У статті здійснюється спроба показати походження бояр, пов'язане з варязькою проблемою. Доводиться, що варязький етнічний елемент відігравав значну роль лише на початковому етапі, хоча дружини вже були поліетнічними. В цілому боярство мало місцеве походження і його становлення зумовлювалося розвитком внутрішніх процесів державотворення у східнослов'янському суспільстві.

Ключові слова: боярство, варяги, державотворчий процес, східнослов'янське суспільство.

Боярство складало основну масу феодального класу, який ще формувався, а тому боярські верстви з плином часу не були замкнені для поповнення за рахунок вихідців з різних верств населення. Якщо вчені і торкаються питання формування боярства, то проблема його етнічного складу практично не розглядається. Це й обумовлює актуальність даного дослідження.

Науковці по-різному оцінюють ступінь розвитку давньоруського суспільства, що зумовлено їхніми поглядами на характер розвитку феодальних відносин у Київській Русі. Існують різні оцінки як соціально-економічного, так і політичного життя різних прошарків суспільства. Історія Київської держави стала об'єктом дослідження багатьох істориків різних історичних епох. Найпомітнішими є праці В. М. Татищева, Х. Ловмянського, сучасних істориків Н. М. Яковенко, І. Я. Фроянова, М. Ф. Котляра, О. О. Мельникової [1–6]. В цілому слід зазначити, що практично всі автори питання, пов'язані з походженням боярства, розглядали побіжно. Проблема етнічного складу спеціально не вивчалась. Все ще й досі існують різні точки зору на так звану норманську проблему. Оскільки варяги, на думку багатьох авторів історичних праць, склали основну частку дружини, то просто констатується їхня головна роль у процесі формування давньоруського боярства. Тому метою статті є спроба довести поліетнічний характер дружини на ранніх стадіях формування державності.

Досягнення мети вимагає залучення джерельної бази. У нашому випадку – давньоруських літописів і даних археології. Основою давньоруського літописання є «Повість врем'яних літ», до якої увійшли твори, написані в Києві наприкінці X–на початку XI ст. Оскільки «Повість врем'яних літ» (далі – ПВЛ) – найбільш давнє відоме історичне джерело, що розповідає про першовитоки давньоруської державності, діяльність перших князів державності, діяльність перших князів. Автори літопису не лише дають перелік історичних подій у хронологічному порядку, але оцінюють їх, подають розгорнуту етнографічну картину розселення східнослов'янських племен. Одна з редакцій ПВЛ була використана для створення Іпатського (Іпатіївського) списку початку XV ст. Никонівський літопис має назву за належністю одного з списків патріарху Никону, хоча його складено на початку XVI ст. у літописній майстерні митрополита Данила. Літопис має компіляційний характер, проте його складено на основі джерел, які не збереглися до нашого часу.

Однак, використання літописів викликає певні труднощі при вивченні історичних подій. Відомою є суб'єктивність нарративних джерел, часто написаних в угоду певному князю, не розкриваючи всю повноту картини. М. Ф. Котляр з цього приводу говорить про обмежене коло діючих осіб у літописі, торкаючись лише княжого

роду Ярославичів, інші історичні персонажі згадуються у зв'язку з діяльністю сюзеренів, що було нормою літописання XII–XIII ст. [7]. Ця ситуація також правдива для більш ранніх періодів державотворення. Можна додати про необхідність враховувати різні редакції літописів. За словами Я. С. Лур'є, висновки, зроблені на одній редакції зводу часто спростовуються при зіставленні з іншими версіями та врахуванні відносин між зводами. Місце мають скорочення та виправлення для надання більшої «реалістичності» подіям [8]. Саме тому джерельна база нашого дослідження не може бути вичерпною і залучення інших зводів може привести до відмінних від наших висновків. Доповненням до літописів виступають дані археологічної науки.

Процеси державотворення починаються з диференціації суспільства, його розподілу на стани. Створенню держави передують виділення в окремий суспільний прошарок еліти. Цьому сприяє військова дружинна організація з вождями на чолі, влада яких спочатку не була спадковою. Зі створенням протодержав князі та дружинники починають виконувати ще й адміністративні функції. Дружина теж розподіляється на старшу і молодшу. Іноді князь брав на себе ще й сакральні функції. Князівська влада мала головну опору на дружину, вищий щабель якої у Давньоруській державі називався боярством.

Стосовно назви «боярство» в науковому середовищі існують різні думки. За В. М. Татищевим, термін «боярин» запозичений з сарматської мови та означає «розумна голова» [9]. Іноді назву пов'язують з болгарськими книжними впливами. Н. М. Яковенко вважає, що бояри – особи найвищого рангу придворної ієрархії. Мовознавці схильні виводити термін із давньотюркського в значенні «благородний, знатний» [10]. У цілому між науковцями існує спільна думка, що боярин – «знатна, багата людина, що відноситься до соціальної верхівки» [11].

Можливо, протягом тривалого часу слово «бояри» не вживалось. Так, Никонівський літопис перший раз про бояр згадує при хрещенні Болгарії [12]. Швидше за все, їх називали словом «муж». Зазначимо, що в Скандинавії вільна і правомочна людина мала назву «чоловік», яка означала ще і поняття «людина конунга» [13]. У давньоруській мові слово «муж» означає «чоловік благородного походження» [14].

Практично всі дослідники пов'язують походження боярства з діяльністю військових дружин. Так, Г. В. Вернадський підкреслює, що дружина послугувала основним каталізатором для формування нової аристократії – бояр [15].

Слід пов'язувати походження боярства з розвитком поліетнічної дружинної культури. В усякому разі, завдяки їй існуванню склалися умови для формування знатних сімей, які займали верхні щаблі в оточенні військового вождя. З часом вони виконували й адміністративні функції. Німецький дослідник Йоахим Херрман доводить, що в IX–X ст. створювались поліетнічні центри з метою розвитку міжнародної торгівлі [16].

Дружинна культура мала базу в інтенсивному розвитку міжнародної торгівлі, до якої залучались представники різних народів. Родинні зв'язки все ж були головними [17]. Становище в суспільній ієрархії обумовлювалось як рухомим багатством, так і земельною власністю.

Оскільки остаточне оформлення Давньоруської держави завершилось завдяки з'єднанню Півночі з Півднем східнослов'янських земель, треба розглянути політичну ситуацію IX ст. у Ладозі. Археологічні матеріали свідчать, що в цьому регіоні скандинави знаходились практично з початку заснування відкритого торговельно-ремісничого поселення. Доведено, що слов'янсько-скандинавські контакти були різноплановими [18]. В історичній науці існують різні точки зору на рух варягів у східному напрямі Європи. Польський дослідник Х. Ловмяньський зазначає, що коли ще панівний клас не створив дійового апарату для експлуатації свого народу, щоб себе надійно

забезпечити матеріально, він черпає ресурси в пограбуваннях, активній завоювницькій політиці і торгівлі [19]. Відомо, що варязькі дружини поповнювались представниками різноетнічного населення. При цьому, насамперед, цінувалися відвага та особисті якості людини.

За Г. В. Вернадським, більшість варягів приходили на Русь як комерсанти. Вони не були простими авантюристами [20]. Такої ж думки дотримується Н. Яковенко, яка підкреслює, що коли скандинави рухались у Східну Європу, вони керувались радше торговельною, ніж військово-грабіжницькою метою [21]. Міжнародні торговельні зв'язки були добре налагоджені. Так, із Воліна до Новгороду корабель мав змогу дістатися за 14 діб, а зі шведської Бирки (з нічними перервами) – за 19 [22]. Велику роль у балтійській торгівлі відігравав острів Готланд, оминати який було практично неможливо. Східнослов'янська Ладога була центром кількох поселень (після заснування у 1704 р. Нової вона почала називатися Старою). Близько 860 р. відбулася «тотальна пожежа» в Ладозі. Археологами вона пов'язується з вигнанням варягів і міжусобицею [23].

Російська дослідниця О. О. Мельникова наголошує на існуванні декількох додержавних слов'янських об'єднань. Між ними вирізнялись Ладозько-Ільменський, Середньодніпровський, можливо. Поволзько-Ростовський, Полоцький регіони [24]. Археологічно доведено, що в Ладозі знайдені арабські дирхеми, карбовані в 780 р. [25]. У Поволхов'ї та Приільменні формується «особливий регіон вздовж Балтійсько-Волзького шляху, економічно орієнтований на далекоюсяжну торгівлю» [26]. Склалась «північна конфедерація племен», яка може бути охарактеризована як «рання держава дружинного типу» [27].

Іпатіївський літопис інформує: «Имаху дань варязи, приходяще изъ заморья» [28]. «Повість минулих літ» під 862 р. фіксує: «Изгнали варяг за море, и не дали им дани, и начали сами собой владеть, и не было среди них правды, и вста род на род, и была у них усобица, и стали воевать друг с другом». [29]. Науковці одностайно зазначають, що вказані варяги, які були тільки розбійниками, нічого не мають спільного з тими, які згодом прийшли разом із Рюриком. Повість вказує: «Ті варяги (яких запросили – *Авт.*) називались русью, как другие называются шведы, а иные норманны и англы, а еще иные готландцы – вот так и эти прозывались» [30].

На думку І. П. Шаскольського, у середині IX ст. шведи, скоріше за все, із Свсаланда, здійснювали набіги в Приладожжя. За його твердженням, Швеція перебувала на тому ж щаблі суспільно-економічного розвитку, що і Русь. Тому шведи не мали змоги принести місцевим народам вищі форми суспільної та політичної організації. Процес формування слов'янської державності розпочався «до появи норманів і незалежно від них» [31]. Такої думки дотримуються не лише представники попередньої історіографії, але і сучасної історичної науки, в тому числі і науковці діаспори. О. О. Мельникова зазначає, що «в усіх випадках форм діяльності скандинавів, що обумовлювались певними місцевими умовностями, вони ж самі завершилися їхньою інтеграцією у східнослов'янське суспільство [32]. Є думка, що поява Рюрика (одного з датських конунгів) було добре продуманою акцією [33]. Варязького князя запросили представники місцевої знаті як «третього» суддю, а його влада одразу ж обмежилась договором. Можливо, місцеве боярство з того часу отримало підстави для подальшого політичного устрою Новгородської землі. Вказаний фактор став головною причиною того, що Олег та Ігор пішли на південь у пошуках безмежної влади, яку вони знайшли в Києві в якості завоювників. За домовленістю у Ладозі князь отримувал лише частку данини, а на півдні – вже ціле полюддя [34].

М. Ф. Котляр вказує, що створення племінних князівств «зумовлене виникненням приватної власності і пов'язаним з нею майновим і соціальним розшаруванням суспільства». Однак він припускає, що, не зважаючи на «наявність примітивного апарату влади», у них «ще не існувало соціально обособленої спадкової знаті з князем на чолі». На його думку, перша східнослов'янська держава склалася в середині IX ст. навколо Києва. Її «умовно можна назвати Київським князівством Аскольда» [35]. У X ст. формами державності були: окняження земель, збирання данини, встановлення адміністративної системи й судочинства. Все це бачимо в князівстві Аскольда. Можливо, Дір правив до Аскольда. Київські князі не лише здійснювали походи на володіння Візантії, а навіть намагались підкорити уличів і древлян, а також полочан. Без сумніву, такі військові операції можна було проводити лише за наявності доброї дружини, адміністративне ж управління без бояр, що виходили з ближнього оточення правителя, було не можливе.

Князівство Аскольда, за М. Ф. Котляром, стало «етнокультурним, політичним і соціальним осердям, довкола якого наприкінці IX ст. почала зростати Давньоруська держава». Він доводить, що південь випереджав північ у соціально-економічному розвитку на 100–200 років [36]. Дійсно, існує точка зору, що освоєння «шляху із варяг у греки» відбувалося з півдня на північ, а базою для подальших військово-торговельних операцій послуговував острів Рюген у Балтійському морі [37].

Князь Олег ретельно готувався до взяття Києва. Він поступово просувався вздовж Дніпра. Олег змінював місцевих бояр на тих, які йому були особисто віддані. Іпатіївський літопис подає, що Олег у Любечі посадив «свого мужа» [38]. Теж саме він раніше зробив у Смоленську. Немає сумніву, що і в інших населених пунктах.

В. Й. Ключевський справедливо заключає, що сівши на новому столі, князь поспішав посадити по містах і волостях княжих своїх мужів і дітських, залишаючи деяких біля себе для урядових і придворних потреб [39]. Історик підкреслює, що князівська мобільність робила мобільною і дружину [40]. ПВЛ інформує: «У рік 6390 [882] виступив в похід Олег, взяв з собою багато воїнів варягів, чудь, слов'ян, мерю, весь, кривичів та прийшов до Смоленська, і прийняв владу в місті та посадив своїх мужів» [41]. Звертаємо увагу на той факт, що Олег прийшов до Смоленська «з кривичами», тобто з союзними йому слов'янами. Звідси робимо припущення, що князь в якості намісників ставив у зайнятих ним населених пунктах посадників із тих прошарків боярства, які мали управлінський досвід. Вони значною мірою могли відноситися до місцевого боярства, котре походило з родо-племінної знаті. Навряд чи варяги, які мали великий досвід у військовій справі і торгівлі, могли бути справними адміністраторами.

Проте, варяги, на відміну від багатьох представників місцевої слов'янської та іншої підвладної князю знаті, мали багатий досвід у посольській справі. Це підтверджує склад посольств, які брали участь у перемовинах із візантіянами. Справді, між ними були не лише вихідці із Скандинавії [42].

Літописні свідоцтва вказують на різні вищі посади в державному управлінні, які займали представники вищих прошарків боярської верстви населення. Отримували бояри високі посади й завдяки колонізації. У 948 р. Ольга почала колонізувати землі біля Ізборська. Вона наказала на березі Великої річки побудувати місто під назвою Плесків, а для його заселення звідси залучала людей. Без сумніву, що Ольга переселяла до нього своїх надійних бояр. Цей факт ще раз свідчить про мобільність дружини і, передусім, боярства.

На думку М. М. Тихомирова, в XI–XIII ст. всюди з'являється своє, місцеве боярство. Він також заключає, що уявлення про бояр, як своєрідних кочовиків, що переходять від одного князя до іншого, не підтверджується джерелами [43]. Можливо,

що з плином часу, коли ранньофеодальна держава практично досягла кордонів поширення, відбулось більше осідання боярства на певних територіях. Масові переміщення представників боярської верстви були можливі лише після монгольської навали.

Характерна думка В. Й. Ключевського, що з самого початку створення державності відбувся функціональний розподіл між місцевим боярством. Одна його частина («бойві елементи») поповнювала князівську дружину (княжі мужі), а інша («більш мирні люди») продовжувала займатися місцевим управлінням. Він говорить про міста, проте так відбувалося практично всюди [44]. М. С. Грушевський звернув увагу на той факт, що київських князів насамперед цікавили землі і міста на важливих торговельних шляхах, де вони ставили свої гарнізони. Інші землі керувались місцевими князями, залежними від Києва. Вони були зобов'язані сплачувати данини і надавати допоміжні військові загони [45]. Завдяки цьому князівські дружини в етнічному плані були строкатими. Їх мали «величии князья» та великі бояри.

Звернімося до надбань археологічної науки. Відомий Шестовицький могильник (Чернігівщина) містить дружинні поховання. Більшість із них здійснено в ґрунтових могилах. Третя частина поховань – кенотафи. У похованнях зустрічаються речі скандинавського походження [46]. Варяги, які були на службі у київських князів, ховали вмерлих за своїм звичаєм. Представники угро-фінських етносів теж дотримувалися своєї системи поховання. На Лівобережжі також зустрічається багато поховань тюрків [47]. Варязьких поховань зафіксовано порівняно мало, особливо в містах. На думку археологів, значна маса скандинавів, які служили в князівських дружинах, мешкала поза великими міськими центрами [48]. Про це свідчать поховання з могильників біля селища Шестовиця, літописного Белгорода і деяких інших сучасних населених пунктів.

Представники скандинавів у складі князівської дружини в етнічному плані змішувались з іншими етнічними групами. Разом із скандинавськими похованнями в Південній Русі існують так звані камерні. Їх можна трактувати як «елемент етнічно метисної місцевої дружинної культури» [49]. Проте, за словами О. П. Моці, становище скандинавів на території держави було неоднаковим. На півночі вони часто емігрували у зворотному напрямі й поверталися на батьківщину. А на півдні з розвитком державних інститутів вони часто виконували роль місцевої феодальної верхівки. Сам процес переселення відбувався не лише на межі тисячоліть, а й пізніше. Тут дослідник згадує варяга Шимона, який за часів Володимира Мономаха перейшов з ріднею та оточенням з католицизму у православ'я і, як пізніше його син Георгій, мав достатньо повноважень у тогочасних державних структурах. Скандинави поступово (починаючи з другого покоління) були асимільовані автохтонами [50].

В. В. Мавродін заключає, що в IX–X ст. у Сіверянській землі «вже існувала своя знать, яка трансформувалася з родової аристократії» на пануючий клас» [51]. М. Ф. Котляр зауважує, що великі феодали Галицької землі «могли вийти лише з родоплемінної знаті» [52]. Вчений вказує на три шляхи формування боярських маєтностей: спадщина боярства, що виникло з племінної знаті; княжі надання (пожалования); купівля землі у общинників [53].

Спочатку матеріальне забезпечення боярської верстви, головним чином, складалось із частки данин, прибутків від промислів і торгівлі. Так, Іпатіївський літопис свідчить: «И заповеда Олег дати воем на 2000 корабль по 12 гривен на ключь и потом даяти уклады на рускыя грады: первое на Киев, то же на Чернигов, на Переяславль, на Полтеск, на Ростов, на Любечь и на прочаа городы, по теи городы сядяху величии князи, под Олегом суща» [54].

Ольга нагородила київських бояр за допомогу в придушенні бунтівників-деревлян. «Деревлянъ же побъгоша и затворишса в городъх своихъ». Ольга з сином

Святославом «собра вои многи и храбры», – згадує літопис [55]. Не підлягає сумніву, що без допомоги з боку київського ополчення важко було подолати опір древлян. Ольга після перемоги на древлян «възложи дань тяжку», з якої дві третини пішло Києву, а третя частина – Вишгороду, оскільки це було місто княгині [56].

Всі управлінсько-адміністративні справи вирішувалися князем і старшою дружиною, тобто боярами. Дійсно, з часом головним джерелом збагачення бояр стала експлуатація їхніх маєтків, тобто землеволодіння. З появою княжого двору бояри виконували ще і церемоніальні функції. М. Ф. Котляр зазначає, що з кінця XII ст. багато бояр і старших дружинників замінюється в апараті державного керівництва молодшими, а також людьми, вже не зв'язаними з дружиною та боярством [57]. Мається на увазі поява дворянства, яке складало міністеріалітет. До речі, перші звістки про його існування відносяться до Північного Сходу Русі.

Дослідники зазначають, що боярська верства «не перетворилася у замкнену касту. Бояри походили з князівських дружинників, що осіли на землі, або з місцевих землевласників. Обидві ці групи одержували від князя землю і тим самим були залежні від нього. До боярства могли переходити сини священників і навіть смерди. Бояри мали певні привілеї. Закон охороняє їхнє життя і честь» [58].

Таким чином, можна стверджувати, що далеко не всі бояри були вихідцями з дружинних, перш за все, варязьких елементів. Князівська дружина з самого початку була поліетнічною. Існували як князівські бояри, так і вихідці з місцевої (племінної) аристократії, а також представники прийшлих етнічних груп. Поступово всі вони злилися в одну боярську верству, що разом із князями склала вищий щабель феодального суспільства. З плином часу боярські верстви поповнювалися, насамперед, представниками тюркських елементів із так званих федератів.

У подальших дослідженнях слід звернути увагу на матеріальне забезпечення представників боярства, яке змінювало акценти з відсотків від данини та кормління до більш ретельного господарювання у боярських земельних володіннях.

РЕЗЮМЕ

В статье делается попытка показать эволюцию боярского сословия в Киевском государстве, акцентируя внимание на самом понимании термина. Само понятие «боярин» ученые выводят из различных языков: болгарского, тюркского, греческого и славянских языков.

Вопросы происхождения бояр так или иначе связывают с варяжской проблемой, хотя в отдельных регионах Киевской Руси существовали и местные особенности. В статье доказывается, что варяжский этнический элемент играл значительную роль только на начальном этапе, хотя дружины уже были полиэтничными. Положение варягов на территории Киевского государства было неодинаковым, что сопровождалось миграционными процессами и выполнения ими, в некоторых случаях, роли местной феодальной знати. Социальное положение варягов подтверждается археологическими находками и письменными источниками. В целом боярство было местного происхождения и его становление было обусловлено развитием собственных процессов создания государства в восточнославянском обществе. С течением времени боярская прослойка пополнялась, в том числе, представителями тюркских федератов.

Показано, что бояре были не только землевладельцами, но и выполняли общественно-политическую и церемониальную функции, решая вместе с князем административные и внутривластные дела.

Ключевые слова: бояре, варяги, государственные процессы, восточнославянское общество.

SUMMARY

In the article attempts to show the evolution of the seigniorial estate in the Kievan state, focusing on the sense of the term. The concept of «Boyar» scientists derive from the variety of languages: Bulgarian, Turkic, Greek and Slavic languages.

The origin of the boyars somehow associated with the Vikings problem, although in some regions of Kievan Rus existed local features. It is proved that the Varangian ethnic element played a significant role in the initial stage only, although troops were polyethnic. The position of the Vikings in the territory of the Kievan state was different, which was accompanied by migration processes and they played role of the local feudal lords. Social situation of the Vikings confirmed by archaeological finds and written sources. In general, the boyars have local origin, and their formation was due to the development of their own processes of creation of the state of East Slavic society. Over time, the Boyar layer is enriched, including representatives from the Turkic federates. It is shown that the boyars were not only landowners, but also fulfill the socio-political and ceremonial functions, solving together with the princely power administrative and internal affairs.

Keywords: boyars, Vikings, state processes, East Slavic society.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Татищев В. История Российская. В 3 т. – Т. 2 / Василий Татищев – М.: АСТ: Ермак, 2005. – 732 с.
2. Ловмянський Х. Русь и норманны / Х. Ловмянський. – М.: Прогресс, 1985. – 304 с.
3. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Наталія Яковенко. – К.: Критика, 2005. – 584 с.
4. Фроянов И. Я. Киевская Русь. Очерки социально-политической истории / И. Я. Фроянов. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1980. – 256 с.
5. Котляр М. З історії боярського землеволодіння на Русі XII–XIII ст. / Микола Котляр // Україна в Центрально-Східній Європі, 2013. – № 13. – С. 96–110.
6. Мельникова Е. А. Возникновение Древнерусского государства и скандинавские политические образования в Западной Европе (сравнительно-типологический аспект). // Е. А. Мельникова. Древняя Русь и Скандинавия: Избранные труды / Е. А. Мельникова / Под ред. Г. В. Глызиной и Т. Н. Джаксон. – М.: Рус. фонд содействия обр. и науке, 2011. – С. 35–48.
7. Котляр М. Вказ. праця. – С. 101.
8. Лурье Я. С. Генеалогическая схема летописей XI–XVI вв., включенных в «Словарь книжников и книжности Древней Руси» / Я. С. Лурье // Труды отдела Древнерусской литературы. – Л., 1985. – Т. 40. – С. 192.
9. Татищев В. Вказ. праця. – С. 260.
10. Яковенко Н. Вказ. праця. – С. 69.
11. Фроянов И. Я. Киевская Русь. Очерки социально-политической истории / И. Я. Фроянов. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1980. – 256 с. – С. 79–80.
12. Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью / с прим. извлечений из монографии Б. М. Клосса «Никоновский свод м русские летописи XVI–XVII векав / ПСРЛ – Т. IX. – М: Языки русской культуры, 2000. – 288 с. – С. 9.
13. Лебедев Г. С. Эпоха викингов в Северной Европе. Историко-археологические очерки / Г. С. Лебедев. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1985. – 285 с. – С. 51.
14. Вернадский Г. В. Киевская Русь / Г. В. Вернадский. – Тверь: ЛЕАН, 1996. – С. 150.
15. Там само. – С. 151.

16. Херрман Й. Славяне и норманны в ранней истории Балтийского региона / Йоахим Херрман // Славяне и скандинавы: пер. с нем. / Общ. ред. Е. А. Мельниковой. – М.: Прогресс, 1986. – С. 77
17. Лебедев Г. С. Вказ. праця. – С. 49.
18. Кирпичников А. Н. Русь и варяги (русско-скандинавские отношения домонгольского времени) / А. Н. Кирпичников, И. В. Дубов, Г. С. Лебедев // Славяне и скандинавы: Пер. с нем. / Общ. ред. Е. А. Мельниковой. – М.: Прогресс, 1986. – С. 189–297.
19. Ловмянский Х. Вказ. праця. – С. 90.
20. Вернадский Г. В. Вказ. праця. – С. 356.
21. Яковенко Н. Вказ. праця. – С. 35.
22. Херрман Й. Вказ. праця. – С. 98; табл. II.
23. Кирпичников А. Н. Вказ. праця. – С. 211.
24. Мельникова Е. А. Возникновение Древнерусского государства и скандинавские политические образования в Западной Европе (сравнительно-типологический аспект). – С. 35.
25. Там само. – С. 38.
26. Там само. – С. 39.
27. Мельникова Е. А. Предпосылки возникновения и характер «северной конфедерации племен» // Е. А. Мельникова. Древняя Русь и Скандинавия: Избранные труды / Е. А. Мельникова / Под ред. Г. В. Глызиной и Т. Н. Джаксон. – М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2011. – С. 101–102.
28. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. 2. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 648 с. – Стб. 14.
29. Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку 1377 года / Пер. Д. С. Лихачева. – СПб.: Вита Нова, 2012. – С. 17.
30. Там само.
31. История Швеции / [Отв. ред. А. С. Кан]. – М.: Наука, 1974. – С. 64.
32. Мельникова Е. А. Скандинавы в процессах образования Древнерусского государства / Е. А. Мельникова. // Древняя Русь и Скандинавия: Избранные труды / Е. А. Мельникова / Под ред. Г. В. Глызиной и Т. Н. Джаксон. – М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2011. – С.49–72. – С. 72.
33. Кирпичников А. Н. Вказ. праця. – С. 193.
34. Янин В. Л. Новгородская феодальная вотчина. Историко-генеалогическое исследование / В. Л. Янин. – М.: «Наука», 1981. – С. 67.
35. Історія України / В. С. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін., за заг. ред. В. А. Смолія. – К.: Альтернативи, 1997. – С. 23.
36. Там само. – С. 24.
37. Пензев К. А. Хан Рюрик: начальная история Руси / Константин Пензев. – М.: Алгоритм, 2007. – С. 163.
38. Ипатьевская летопись. – Стб. 16.
39. Ключевский В. Боярская дума Древней Руси / В. Ключевский – М.: Синодальная Типография, 1902. – С. 57.
40. Ключевский В. О. Сочинения: в 9-ти т. Т1. Курс русской истории / В. О. Ключевский / [Под ред. В. Л. Янина]. – Ч. 1. – М.: Мысль, 1987. – С. 196.
41. История Швеции. – С. 19.
42. Повесть временных лет. – С. 33.
43. Тихомиров М. Н. Древнерусские города / М. Н. Тихомиров. – М.: Госполитиздат, 1956. – С. 164–165.
44. Ключевский В. Боярская дума Древней Руси. – С. 35.

45. Грушевский М. Очерк истории украинского народа / М. Грушевский. – СПб.: Типография товарищества «Общественная Польза», 1906. – 512 с. – С. 63.
46. Археология Украинской ССР / [Артеменко И. И. (гл. ред.) и др.]. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. III. – С. 408.
47. Там само. – С. 415.
48. Там само. – С. 417.
49. Толочко О. П. Київська Русь / О. П. Толочко, П.П.Толочко // Україна крізь віки. – К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 1998. – Т. 4. – С. 57.
50. Моця О. П. Київська Русь і країни Європи: характерні риси східнослов'янської державності, рівні міжнародних відносин та напрями контактів / О. П. Моця // Український історичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 12.
51. Мавродин В. В. Очерки истории Левобережной Украины (с древнейших времен до второй половины XIV века. / В. В. Мавродин – СПб: Наука, 2002. – С. 122.
52. Котляр М. З історії боярського землеволодіння на Русі XII–XIII ст. / Микола Котляр // Україна в Центрально-Східній Європі, 2013. – № 13. – С. 106.
53. Там само. – С. 96.
54. Ипатьевская летопись. – Стб. 22.
55. Там само. – Стб. 46.
56. Там само. – Стб. 48.
57. Котляр М. Ф. Княжа служба в Київській Русі / Микола Котляр. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. – 251 с. – С. 92.
58. Жуковський А. Нариси історії України / А. Жуковський, О. Субтельний – Львів: НТШ у Львові, 1992. – С. 23.

Надійшла до редакції 10.11.2014 р.

ББК 63.3 (4Укр) 45

ЕТНОКОНФЕСІЙНА САМОСВІДОМІСТЬ МЕШКАНЦІВ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ КІНЦЯ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

В. В. Гініч

АНОТАЦІЯ

Порушені проблеми міжетнічних відносин у міщанському середовищі українських теренів епохи раннього модерну. Досліджується ставлення різних народностей, що мешкали на українських теренах, до «руських» земель як до власної батьківщини. Констатується наявність ксенофобії та релігійного неприйняття в українських містах. Етнічна ворожнеча посилювалася економічною конкуренцією та намірами представників різних громад отримати королівські привілеї. Таке протистояння нерідко виливалося в судові тяганини та погроми.

Ключові слова: нація, народ, конфесія, міжетнічні відносини, міста, толерантність.

Історія Української держави є історією багатьох народів, котрі її населяли. Серед істориків вже давно чути закиди в недостатній увазі до минулого етнічних меншин, що